



ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

# Ειδικά Θέματα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού

*Επιμέλεια Έκδοσης Ανθολογίου:*

**Σωκράτης Μ. Κονιόρδος**

*Συγγραφή:*

**Μανώλης Αλεξιάκης**

**Αλέξανδρος Αφουξενίδης**

**Χριστίνα Καρακιουλάφη**

**Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος**

**Βίκτωρ Ρουδομέτωφ**

**Ανδρέας Φερώνας**

**Ανθολόγιο  
Ύψεις της Σύγχρονης  
Ελληνικής και Ευρωπαϊκής  
Κοινωνίας**





*Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Ελληνικό Δημόσιο.*

## ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Όψεις της Σύγχρονης Ελληνικής  
και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας

### **Σημείωση**

*Το ΕΑΠ είναι υπεύθυνο για την επιμέλεια έκδοσης και την ανάπτυξη των κειμένων σύμφωνα με τη Μεθοδολογία της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Για την επιστημονική αριότητα και πληρότητα των συγγραμμάτων την αποκλειστική ευθύνη φέρουν οι συγγραφείς, κριτικοί αναγνώστες και ακαδημαϊκοί υπεύθυνοι που ανέλαβαν το έργο αυτό.*

Copyright © 2008  
Για την Ελλάδα και όλο τον κόσμο  
**ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**  
Πάροδος Αριστοτέλους 18, 26335, Περιβόλα Πατρών  
Τηλ. (2610) 367300 / Φαξ: (2610) 367350

**ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ**  
**του Ανθολογίου**  
**«Όψεις της Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας»**

**Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος του Προγράμματος Σπουδών**  
Λίλα Λεοντίδου  
*Καθηγήτρια Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου*

**Συντονιστής της Θεματικής Ενότητας, Επιστημονικός Επιμελητής**  
Σωκράτης Μ. Κονιόρδος  
*Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης*

**Επιμέλεια Έκδοσης Ανθολογίου**  
Σωκράτης Μ. Κονιόρδος  
*Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης*

**Συγγραφή**  
(Μέρους Α΄, Β΄, Γ΄)  
Αλέξανδρος Αφουξενίδης  
Ανδρέας Φερώνας  
Μανώλης Αλεξάκης  
Βίκτωρ Ρουδομέτωφ  
Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος  
Χριστίνα Καρακιουλάφη

**Κριτική Ανάγνωση**  
(Μέρους Α΄, Β΄, Γ΄)  
Λίλα Λεοντίδου  
*Καθηγήτρια Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου*

**Γλωσσική Επιμέλεια**  
(Μέρους Α΄, Β΄, Γ΄)  
Κατερίνα Σάββα

**Καλλιτεχνική Επιμέλεια/Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση**  
Λεοντόπουλος Ν. – Λεοντόπουλος Ι. Ο.Ε.

Συντονισμός Ανάπτυξης Εκπαιδευτικού Υλικού  
και Γενική Επιμέλεια των Εκδόσεων  
**ΟΜΑΔΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ ΕΡΓΟΥ ΕΑΠ**

**ISBN: 978-960-538-822-5**

*Σύμφωνα με το Ν. 2121/1993  
απαγορεύεται η συνολική ή αποσπασματική  
αναδημοσίευση του βιβλίου αυτού ή η αναπαραγωγή του  
με οποιοδήποτε μέσο, χωρίς την άδεια του εκδότη.*



ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό**

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

**Ειδικά Θέματα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού**

**ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ  
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ**

ΠΑΤΡΑ 2008

## ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

*Ο Μανώλης Αλεξιάκης* αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην κοινωνιολογία (Ph.D.) στη London School of Economics and Political Science του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Από το 2003 είναι μέλος ΣΕΠ στο ΕΑΠ και έχει επίσης εργαστεί στα Πανεπιστήμια Θεσσαλίας, Αιγαίου και Κρήτης καθώς και στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.

*Ο Αλέξανδρος Αφουξενίδης* γεννήθηκε στην Αθήνα το 1964 αλλά μεγάλωσε και έζησε στη Βρετανία. Σπούδασε Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο του Newcastle upon Tyne την περίοδο 1983-86. Το 1989 έλαβε το διδακτορικό του από το Πανεπιστήμιο του Durham. Έχει διδάξει στο British-Hellenic Educational Association στην Αθήνα, στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Διετέλεσε επίσης βασικός ερευνητής σε αρκετά ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα. Από το 2002 διδάσκει Ανθρωπογεωγραφία και Υλικό Πολιτισμό της Ευρώπης στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Έχει εκδώσει βιβλία καθώς και άρθρα σε ξένα και ελληνικά περιοδικά και βιβλία και έχει λάβει μέρος σε πολλά εγχώρια και διεθνή συνέδρια και ημερίδες.

*Η Χριστίνα Καρακιουλάφη* σπούδασε Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στην Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού στο Conservatoire National des Arts et des Métiers (Παρίσι). Είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Paris I –Panthéon Sorbonne. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην κοινωνιολογία της εργασίας και στις σύγχρονες εξελίξεις που παρατηρούνται στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης. Είναι Δέκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

*Ο Σωκράτης Μ. Κονιόρδος* είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στην Οικονομική Κοινωνιολογία στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή στη Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (LSE) του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Έχει δημοσιεύσει επτά βιβλία και αριθμό άρθρων στα πεδία της Οικονομικής Κοινωνιολογίας, της Κοινωνιολογίας της Εργασίας, της Κοινωνιολογικής Θεωρίας και Κοινωνικής Δομής. Είναι μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Εταιρείας (ESA) για την περίοδο 2005-2007 και 2007-2009 και αντιπρόεδρος της ESA για τις εκδόσεις.

*Ο Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος* είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Γεωγραφική και Κοινωνική Ανάλυση του Αγροτικού Χώρου». Έχει επιμεληθεί, μόνος του ή με άλλους, τέσσερις συλλογικούς τόμους (ένας στην αγγλική γλώσσα) και έχει συγγράψει σε συνεργασία ένα βιβλίο.

*Ο Βίκτωρ Ρουδομέτωφ είναι Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην Κοινωνιολογία του Πολιτισμού και την Κοινωνιολογία της Θρησκείας. Το έργο του συμπεριλαμβάνει τη συγγραφή δύο μονογραφιών, την εκδοτική επιμέλεια επτά συλλογικών έργων και τη δημοσίευση 30 και πλέον κεφαλαίων σε συλλογικά έργα ή/και άρθρων σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά.*

*Ο Ανδρέας Φερώνας είναι πτυχιούχος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Έλαβε το μεταπτυχιακό του δίπλωμα (Master) στην ανάλυση της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής από το Πανεπιστήμιο του Bath. Εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο με αντικείμενο τις πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού στο τοπικό επίπεδο. Έχει ερευνητικό και συγγραφικό έργο στο ευρύτερο γνωστικό πεδίο της κοινωνικής πολιτικής. Είναι Υπεύθυνος Σπουδών και Έρευνας στο Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης και διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.*





# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

---

<b>Εισαγωγή</b>	<b>12</b>
-----------------	-----------

---

*Σωκράτης Μ. Κονιόρδος*

## Μέρος Α΄ – Διάρθρωση της Κοινωνίας των Πολιτών

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

*Αλέξανδρος Αφουξενίδης*

---

<b>Όψεις της κοινωνίας των πολιτών</b>	<b>23</b>
--	-----------

---

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

*Ανδρέας Φερώνας*

---

<b>Κοινωνία των πολιτών και διαμόρφωση πολιτικών</b>	<b>37</b>
--	-----------

---

## Μέρος Β΄ – Κοινωνικές Συγκρούσεις

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

*Ανδρέας Φερώνας*

---

<b>Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνικές συγκρούσεις</b>	<b>61</b>
--	-----------

---

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

*Μανώλης Αλεξάκης*

---

<b>Καθένας για τον εαυτό του και όλοι εναντίον όλων: Θέσμιση του δημόσιου χώρου, πολιτική κουλτούρα και κοινωνικές συγκρούσεις στην Ελλάδα</b>	<b>91</b>
--	-----------

---

---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Βίκτωρ Ρουδομέτωφ*

---

<b>Η κρίση των ταυτοτήτων και η επανεμφάνιση της Ορθοδοξίας στον ελληνικό δημόσιο βίο</b>	<b>131</b>
---	------------

---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

*Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος*

---

<b>Κοινωνικές συγκρούσεις στην ελληνική ύπαιθρο</b>	<b>153</b>
---	------------

---

**Μέρος Γ' – Κατανάλωση και Πρότυπα Ζωής**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

*Χριστίνα Καρακιουλάφη*

---

<b>Καταναλωτικά πρότυπα και συμπεριφορές: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα – Όψεις της κοινωνίας της κατανάλωσης</b>	<b>185</b>
---	------------

---

**Μέρος Δ' – Παραρτήματα**

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

*Κωνσταντίνος Τσουκαλάς*

---

<b>«Τζαμπατζήδες» στη χώρα των θαυμάτων: Περί Ελλήνων στην Ελλάδα</b>	<b>217</b>
---	------------

---

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

*Ρόη Παναγιωτοπούλου*

---

<b>«Ορθολογικές» ατομοκεντρικές πρακτικές στα πλαίσια ενός «ανορθολογικού» πολιτικού συστήματος</b>	<b>249</b>
---	------------

---

---

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

*Σωκράτης Μ. Κονιόρδος*

---

**Η προβληματική σχέση περιβαλλοντικής προστασίας  
και κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης:**

**Η περίπτωση της βιοαιθανόλης**

**265**

---

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σωκράτης Μ. Κονιόρδος

Στο παρόν βιβλίο επιχειρείται, όπως δηλώνεται και στον τίτλο του, να εξεταστούν ορισμένες όψεις της σύγχρονης ελληνικής και ευρωπαϊκής κοινωνίας μέσα από τα κείμενα των συμμετεχόντων συγγραφέων. Για την καλύτερη δόμηση του υλικού, το βιβλίο οργανώνεται σε τρία μέρη, τα οποία, κατά σειρά, ονομάζονται: «Διάρθρωση της Κοινωνίας των Πολιτών», «Κοινωνικές Συγκρούσεις» και «Κατανάλωση και Πρότυπα Ζωής», και περιλαμβάνουν, αντίστοιχα, δύο, τέσσερις και μία νέες πρωτότυπες συμβολές. Επίσης στο βιβλίο έχουν ενταχθεί τρία ήδη δημοσιευμένα κείμενα, καθώς κρίνεται πως συμβάλλουν σημαντικά τόσο στην ανάπτυξη προβληματισμού όσο και στην αποκρυπτογράφηση όψεων της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Στο πρώτο μέρος, ο Αλέξανδρος Αφουξενίδης συμβάλλει με το κείμενό του «Όψεις της κοινωνίας των πολιτών». Σ' αυτό επιχειρεί να αναδείξει την πολυμορφία, πολλαπλότητα αλλά και την αμφισημία του όρου «κοινωνία των πολιτών». Η συνθετότητα της κοινωνίας των πολιτών εξετάζεται από ερμηνευτικές προσεγγίσεις διαφορετικής προέλευσης, ενώ η πολυπροσωπία της αντανακλάται στις διαθέσεις των πολιτών στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Πραγματικά, είναι οι μη-κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) και οι εθελοντικοί φορείς δράσης που, στα πλαίσια της ΕΕ, αντιμετωπίζονται περισσότερο θετικά από τους πολίτες, παρότι δεν χαίρουν και της πλήρους εμπιστοσύνης τους. Πάντως, η σημασία των ΜΚΟ/εθελοντικών φορέων διεθνώς και πανευρωπαϊκά εδραιώνεται, όπως καταγράφεται τόσο σε σχέση με την απασχόληση των πολιτών σ' αυτές όσο και με το ποσοστό του ΑΕΠ που καλύπτουν.

Ο συγγραφέας, στη συνέχεια, επικεντρώνεται στις ΜΚΟ στην Ελλάδα, επειδή αποτελούν σημαντική έκφανση της κοινωνίας των πολιτών. Διαπιστώνει ότι συχνά οι οργανώσεις αυτές προήλθαν από πολιτικά χρωματισμένες ομάδες πίεσης ή/και προέκλυαν σε συνδυασμό με ενέργειες ιεραρχικά κατευθυνόμενες «από τα πάνω»· πολύ λιγότερο προέκλυαν από πρωτοβουλίες «από τα κάτω». Ακόμα, ο Αφουξενίδης θα σημειώσει ότι οι ΜΚΟ σχετίζονται με προβλήματα που αφορούν συγκεκριμένες ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, όπως, π.χ., οι κοινωνικά αποκλεισμένοι, καθώς και ομάδες που διακρίνονται από πολιτισμικά ενδιαφέροντα, όπως αυτές που σχετίζονται με συγκεκριμένα προβλήματα, τα οποία –μέχρι σήμερα τουλάχιστον– δεν προσελκύουν το ενδιαφέρον του κράτους.

Το τελευταίο διάστημα σημειώνεται μια αύξηση της χρηματοδότησης προς τις ΜΚΟ στον ελλαδικό χώρο, αλλά παραμένουν ορισμένα ζητήματα ανοικτά ως προς αυτήν. Σχετικά ο Α. Αφουξενίδης θα αναφερθεί στο μη σαφώς προσδιορισμένο ρόλο-πεδίο δράσης των ΜΚΟ και στον επαγγελματισμό που πιθανόν θα έπρεπε να τις διακρίνει – όψη του οποίου είναι, λ.χ., η δημόσια λογοδοσία. Ο αντίλογος, βέβαια, εστιάζει στη φρεσκάδα των παρεμβάσεων του χώρου που αποκαλείται «κοι-

---

νωνία των πολιτών» και που έγκειται ακριβώς στον εθελοντικό και μη-επαγγελματικό χαρακτήρα τους. Η αντίθετη φορά του επιχειρήματος αυτού είναι ότι αυτή η διάσταση απειλείται από ορισμένες προτάσεις που φαίνεται να κερδίζουν έδαφος αλλά και οδηγούν στην γραφειοκρατικοποίηση των ΜΚΟ. Τελικά, και στην ελληνική περίπτωση αναδεικνύεται η σημασία της σχέσης της κοινωνίας των πολιτών με το κράτος· η επίδραση του τελευταίου βαραίνει και την υπερχαθορίζει.

Και το κείμενο του Ανδρέα Φερώνα «Κοινωνία των πολιτών και διαμόρφωση πολιτικών» ασχολείται με τις εξελίξεις της κοινωνίας των πολιτών. Ο συγγραφέας εξετάζει τη μεταβαλλόμενη εννοιολόγηση της κοινωνίας των πολιτών, από έννοια σχεδόν ταυτόσημη με αυτήν του κράτους σε αντιθετική. Θα σημειώσει πως η έννοια της κοινωνίας των πολιτών μπορεί να κατανοηθεί σε σχέση με τα συμφραζόμενα στα οποία κάθε φορά εντάσσεται. Όπως προκύπτει, ο ίδιος τείνει να αποδεχτεί μια εννοιολόγηση σύμφωνα με την οποία, ενώ η κοινωνία των πολιτών δεν είναι το κράτος ούτε είναι η αγορά, επηρεάζεται, όμως, απ' αυτά, τα οποία και μπορεί να την οδηγήσουν τόσο σε θετική όσο και σε αντικοινωνική κατεύθυνση.

Ο Φερώνας αναλύει τη σημασία και τις επιπτώσεις της κοινωνίας των πολιτών στον οργανισμό της ΕΕ. Συγκεκριμένα, εστιάζει στο θεσμικό λόγο της ΕΕ και στη διαμόρφωση των πολιτικών σ' αυτήν, πολιτικές οι οποίες τονίζουν τη συμμετοχικότητα μέσω εκτεταμένων διαβουλεύσεων με την «οργανωμένη» κοινωνία των πολιτών ως βασικό άξονα διακυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική περίπτωση, την οποία επιχειρεί να εξετάσει, φαίνεται να βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την κατάσταση στην ΕΕ. Συγκεκριμένα, αναφέρεται τόσο στη σχετική συζήτηση όσο και στην ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα, δίνοντας βάρος στα χαρακτηριστικά και στο ρόλο που διαδραματίζει. Προκύπτει ότι, παρά την κυριαρχία απόψεων περί της ατροφικότητάς της στην Ελλάδα, φαίνεται ότι η κοινωνία των πολιτών αναπτύσσεται με τυπικό, με άτυπο και πάντως πολύμορφο τρόπο. Ταυτόχρονα, με την ανάπτυξή της, μάλλον υπάρχει σχέση αντίθεσης ή/και σύγκρουσής της με το κράτος, παρά σχέση ένταξής της σε ένα πλαίσιο διακυβέρνησης. Αυτά συμβαίνουν τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια παρά την έκδηλη «υιοθέτηση» της κοινωνίας των πολιτών από το ελληνικό κράτος –πιο σωστά από αυτούς που το διαφεντεύουν– και προβολής της από αυτό.

Το δεύτερο μέρος του παρόντος βιβλίου πραγματεύεται ζητήματα που αφορούν τις «Κοινωνικές Συγκρούσεις». Ο Ανδρέας Φερώνας συμμετέχει και σ' αυτό έχοντας συγγράψει το κείμενο «Κοινωνικός αποκλεισμός και αίτια των κοινωνικών συγκρούσεων». Στο κείμενο αυτό επιχειρείται η κριτική διερεύνηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, η οποία διαχωρίζεται από συγγενικές πλην διαφορετικές έννοιες, όπως είναι αυτή της φτώχειας. Το «κλειδί» εδώ για την κατανόηση της διαφοράς είναι η έμφαση που δίνεται στις σχεσιακές αιτίες του πολυδιάστατου της αποστέρησης που ο κοινωνικός αποκλεισμός ενέχει. Επίσης, ο συγγραφέας μελετά το πώς σχετίζεται ο κοινωνικός αποκλεισμός με τις κοινωνικές συγκρούσεις. Θεωρεί ότι οι κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες σχετίζονται με τις διαδικασίες ανάπτυξης και παγκοσμιοποίησης, διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην εμφάνιση κοινωνικών συγκρούσεων.

Στο ευρωπαϊκό πεδίο, η ανεργία παραμένει το πιο σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο σχετίζεται με τον κοινωνικό αποκλεισμό, όμως δεν είναι το μοναδικό. Έτσι, η εισοδηματική φτώχεια είναι ένα εξίσου πολύ σοβαρό πρόβλημα, όπως είναι και το αίσθημα ανασφάλειας, η αδυναμία συμμετοχής στα κοινωνικά δρώμενα, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και άλλα. Τα προβλήματα αυτά, που εμπεριέχουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς οξύνονται, προκαλούν κοινωνική δυσαρέσκεια και, συμβάλλοντας και του πολιτικού αποκλεισμού, οδηγούν σε κοινωνικές συγκρούσεις, οι οποίες εκδηλώνονται τόσο σε τοπικό-εθνικό επίπεδο όσο και σε ευρύτερα ευρωπαϊκό. Ο Α. Φερώνας δείχνει πως στην πορεία η ΕΕ επιχειρεί με την υιοθέτηση ευρέων πολυδιάστατων «ολοκληρωμένων» πολιτικών, αφενός, τον περιορισμό των σύνθετων κοινωνικών προβλημάτων, του κοινωνικού αποκλεισμού και τη δυσαρέσκεια που τον συνοδεύει, αφετέρου, την ενίσχυση της συμμετοχικότητας και της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Βασικός μοχλός προς τούτο είναι η «ανοικτή μέθοδος συντονισμού», η οποία εκτυλίσσεται σε εθνικό ουσιαστικά επίπεδο, και η θέσμιση κοινών και συγκεκριμένων ευρωπαϊκών στόχων αναφορικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό που οι χώρες-μέλη οφείλουν να επιτύχουν. Παράλληλα, αναπτύσσονται μηχανισμοί για την παρακολούθηση των υιοθετούμενων μέτρων εκ μέρους των χωρών-μελών.

Αναφορικά με την Ελλάδα, η σπουδή για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού έχει προέλευση και ορίζεται όχι ενδογενώς, αλλά από την κοινοτική πολιτική της ΕΕ και τις χρηματοδοτήσεις που αυτή πραγματοποιεί για τη διεξαγωγή ορισμένων ερευνών και μελετών. Αυτό δημιουργεί προβλήματα καθώς η έμφαση στις χρηματοδοτούμενες από την ΕΕ μελέτες, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, δίδεται στην ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση παρά στη διεξαγωγή πρωτογενών ερευνών, οι οποίες εν πολλοίς δεν υφίστανται, ούτε πραγματοποιούνται. Γεγονός είναι ότι, όπως κι αν μετρηθεί, το ποσοστό της φτώχειας στην Ελλάδα είναι πολύ υψηλό – περί το 20%, που αυξάνει σημαντικά για την κατηγορία των ανέργων (31%) και των ηλικιωμένων (37%). Ευρύτερα, η κοινωνική πολιτική που αποτελεί κατεξοχήν ζήτημα κράτους και πολιτικών του είναι η χειρότερη στην ΕΕ-15 και βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις της ΕΕ-27.

Ο κατάλογος των ελληνικών αρνητικών «πρωτιών» αναφορικά με την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των επιπτώσεών του είναι μακρύς, αλλά είναι γεγονός ότι έχει υπάρξει κάποια πρόοδος κατά την τρέχουσα κυρίως δεκαετία – αυτή αφορά την αύξηση των δαπανών για την κοινωνική προστασία (παρόλο που οι κοινοτικοί και όχι οι εθνικοί πόροι εν πολλοίς χρηματοδοτούν αυτή τη βελτίωση). Ο αντίκτυπος, όμως, αυτής της αύξησης είναι πολύ περιορισμένος και αυτό θέτει, από μόνο του, εκ νέου το ζήτημα της άρθρωσης ολοκληρωμένου εθνικού θεσμικού πλαισίου σε συνδυασμό με τη συστηματική μελέτη των ελληνικών ιδιομορφιών.

Τη σκυτάλη παίρνει το κείμενο του Μανώλη Αλεξάκη «Καθένας για τον εαυτό του και όλοι εναντίον όλων: Θέσμιση του δημόσιου χώρου, πολιτική κουλτούρα και κοινωνικές συγκρούσεις στην Ελλάδα». Σ' αυτό επικεντρώνεται στην ελληνική κοινωνικο-πολιτική εμπειρία για να καταδείξει την απόσταση που τη χωρίζει από την ευρωπαϊκή εκσυγχρονιστική πορεία. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως, σε

---

αντιδιαστολή με τις εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο, στην Ελλάδα απουσιάζουν ή δεν έχουν γενική εφαρμογή οι ορθολογικοί κανόνες. Τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα το ορθολογικό κοινωνικό συμβόλαιο βάσει του οποίου «παίζεται το παιχνίδι» και οι κανόνες του οποίου υποτίθεται πως είναι ευρύτερα αποδεκτοί και σεβαστοί. Κεντρική θέση του είναι πως, παρόλο που σε άλλες δυτικές χώρες έχουν και εκεί υπάρξει περίοδοι αβεβαιότητας, ανομίας και έλλειψης σαφούς κατεύθυνσης, στην Ελλάδα αυτή η σύγχυση έχει λάβει γενικευμένη μορφή.

Η εξαρτώμενη από τη διαδρομή ιστορική πορεία εξέλιξης των πολιτικών θεσμών και ρυθμίσεων χαρακτηρίζεται από την επί μακρόν και ιδιαίτερα επίμονη κυριαρχία του ευπροσάρμοστου πελατειακού συστήματος ως τρόπου δημιουργίας συναίνεσης και, δευτερευόντως, του λαϊκισμού. Αυτό το σύστημα έχει ιδιαίτερο βάρος καθώς έχει επιτύχει να εκτρέψει τις διάφορες απόπειρες θέσμησης ενός αξιακά ορθολογικού κοινωνικού συμβολαίου δυτικού τύπου προς διαιώνιση του δικού του είδους (εργαλειακού) ορθολογισμού αλλά και της αυτονόμησης του κράτους, κάτι που έχει εκδηλωθεί ως απανταχού παρούσα κρατική παρέμβαση, ως κρατισμός.

Αυτό σημαίνει ότι, παρά την εμφάνιση και καθιέρωση γενικών ρυθμίσεων, παραμένουν σε πλήρη ενεργοποίηση οι άτυπες διαπροσωπικές σχέσεις μέσω των οποίων τα πρόσωπα και οι οικογένειες αποσπούν προνόμια για τον εαυτό τους. Οι οριζόντιες (ταξικές) οργανώσεις είναι ενδογενώς αδύνατες, ενώ οι κάθετες (διαταξικές, συσσωματικές) οργανώσεις διαδραματίζουν ισχυρό ρόλο και είναι, τουλάχιστον, ευεπίφορες στην πατρωνία που, αναμφίβολα, πραγματώνεται καλύτερα σε προσωπική βάση.

Ακολουθεί το κείμενο του Βίκτορα Ρουδομέτωφ «Η κρίση των ταυτοτήτων και η επανεμφάνιση της Ορθοδοξίας στον ελληνικό δημόσιο βίο». Επικεντρώνοντας στη διαμάχη σχετικά με την αναγραφή ή μη του θρησκευόμενου στα δελτία ταυτότητας, ο Ρουδομέτωφ εξετάζει την εμφάνιση δύο γραμμών για το ρόλο της Ορθοδοξίας στο σύγχρονο κόσμο. Η μία γραμμή, στηριζόμενη σε μια προδήλως σκόπιμη σύγχυση ως προς το τι αποτελεί «ταυτότητα», ως προς το πώς οι ταυτότητες συναπαρτίζονται και συγκροτούνται στο σύγχρονο κόσμο, επιχειρεί να παρέμβει στη διαδικασία εκκοσμίκευσης στον ελληνικό χώρο. Θα μπορούσε δε να διατυπωθεί η θέση πως αυτή η απόπειρα παρέμβασης αποτελεί σημείο αιχμής μιας θρησκευτικής Ορθόδοξης αντεπίθεσης που φαντάζεται την ανατροπή της διαδικασίας εκκοσμίκευσης (και της απομάγευσης του σύγχρονου κόσμου). Αναμφίβολα, αυτή η γραμμή ή, αλλιώς, πολιτισμική θεώρηση σχετίζεται άμεσα με την προσωπικότητα του προκαθήμενου στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο των Αθηνών κατά την επίμαχη περίοδο. Επίσης, σχετίζεται με συγκεκριμένες θρησκευτικές ομάδες και τις απόψεις που καλλιεργούνταν στους κόλπους τους, απόψεις που δέσποζαν στην Ορθόδοξη ιεραρχία. Στο βαθμό δε που η παρέμβαση αυτής της μερίδας των Ορθόδοξων κληρικών επιχειρεί την επιστροφή σε «βασικές» θρησκευτικές στάσεις και απόψεις, μπορεί κανείς να μιλήσει για θρησκευτικό φονταμενταλισμό.

Στον αντίποδα βρίσκεται μια πολιτική προσπάθεια να ενισχυθεί σε τοπικό επίπεδο αλλά θα υποστηριζα και ουσιαστικά ο διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους



με ενίσχυση της ατομικότητας, μέσα από την ισχυροποίηση του δικαιώματος των πολιτών να υιοθετούν διάφορες, θρησκευτικές στην προκειμένη περίπτωση, απόψεις, χωρίς αυτές να καταγράφονται από τις κρατικές αρχές ή/και να αποτελούν, εν δυνάμει τουλάχιστον, τυπικό διακριτικό γνώρισμά τους. Η πολιτική αυτή προσπάθεια είχε κατ' αρχάς εκφραστή την κυβέρνηση της περιόδου, αλλά ανταποκρινόταν σε ένα ευρύτερο ρεύμα που εκφράζεται σε ποικίλους φορείς θεσμικών ρόλων. Το ρεύμα αυτό, το οποίο επεδίωκε –και συνεχίζει να επιδιώκει– τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας, ακολουθώντας τις αντίστοιχες εξελίξεις στον ευρωπαϊκό και ευρύτερα στον δυτικό πολιτισμικό χώρο. Συστατικό του στοιχείο αποτελεί ο ριζικός περιορισμός του θρησκευτικού υπερκαθορισμού της κοινωνικής ζωής, των κοινωνικών θεσμών και των συμβολοποιήσεων, με ανάδειξη της προσωπικής ιδιοσυστασίας ως βασικής κοινωνικής αξίας.

Ο Β. Ρουδομέτωφ θα υπογραμμίσει ότι η διάσταση και σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αυτές θεωρήσεις, απ' τη μία πλευρά, συνεχίζουν μια παλιότερη πολιτισμική διαφοροποίηση ανάμεσα σε δύο αντιθετικές ταυτοτικές απόψεις, οι οποίες εμφανίστηκαν κατά τον 19ο αιώνα. Από την άλλη πλευρά, η τρέχουσα πολιτισμική διχοστασία δεν ταυτίζεται με την παλιότερη. Ο συγγραφέας θα προτείνει να εξεταστούν οι θεωρήσεις αυτές υπό το πρίσμα της τάσης αναγέννησης της θρησκείας, που έχει εμφανιστεί σε ευρύτερο-παγκόσμιο επίπεδο και έχει προκαλέσει το ευρύ ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών, της κοινωνιολογίας ειδικότερα, με αναφορές, λ.χ., στην «μεταεκκοσμίκευση» (McLennan, 2007) ή στην «εκ νέου μάγευση ενός απομαγευμένου κόσμου» (Ritzer, 2005).

Ο Απόστολος Παπαδόπουλος στο κείμενό του για τις «Κοινωνικές συγκρούσεις στην ελληνική ύπαιθρο» σημειώνει πως στη Δυτική Ευρώπη και διεθνώς η ύπαιθρος, ως αγροτική κοινωνία που ασχολείται με τη γεωργία, καθώς και οι κοινωνικές συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα σ' αυτήν δεν προσελκύουν την προσοχή των κοινωνικών επιστημόνων, όπως κατά το παρελθόν. Αυτό σχετίζεται με την παρατηρούμενη διαδικασία αστικοποίησης και μεταλλαγής της υπαίθρου και των γεωργικών δραστηριοτήτων. Μάλιστα, σύμφωνα με ορισμένες θεωρήσεις, η ύπαιθρος ως διακριτή κατηγορία έχει «εξαφανιστεί».

Στην Ελλάδα, πάντως, παραμένει η ύπαιθρος ως μία διακριτή κατηγορία εν πολλοίς συνυφασμένη με την αγροτικότητα. Όμως, η σχέση αυτή είναι σε διαδικασία μεταβολής και σ' αυτό πολλαπλώς συμβάλλουν η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ και η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και των μεταλλαγών της στον αγροτικό τομέα της οικονομίας με την ανάδειξη νέων πεδίων μη-γεωργικής δραστηριότητας και των κοινωνικών συγκρούσεων που ενέχονται σ' αυτά. Τελικά, και η ύπαιθρος χώρα και η αγροτικότητα χαρακτηρίζονται από σημαντική πολυμορφία και ετερογένεια και προδήλως αποτελούν κοινωνικές κατασκευές.

Τον Α. Παπαδόπουλο απασχολούν περισσότερο τα φαινόμενα της «αναστροφής της αστικοποίησης» και της «νέας αγροτικότητας» καθώς και οι συγκρούσεις που προκύπτουν σε αναφορά μ' αυτά. Συγκρούσεις που διαφέρουν –από πολύ έως ριζικά– από το είδος των κοινωνικών συγκρούσεων που ήταν χαρακτηριστικές στο παρελθόν, όταν δέσποζαν κινήματα που είτε ζητούσαν να δοθεί «η γη

στους αγρότες», είτε απευθύνονταν στο κράτος σε συνάρτηση με ζητήματα ιδιοκτησίας και αναδιάρθρωσης της γεωργικής γης (λ.χ. αναδάσμος) και των αγροτικών καλλιεργειών. Έτσι, η σημειούμενη επιστροφή στην ύπαιθρο, η οποία είναι άκρως ανομοιογενής, δημιουργεί γενικά αντιθέσεις ανάμεσα στους παλιούς κατοίκους και τους νεοφερμένους. Αυτό συμβαίνει, αφενός, λόγω της μεταβολής των χρήσεων γης και, αφετέρου, λόγω των διαφορετικών προσδοκιών των διαφοροποιημένων κατοίκων της υπαίθρου. Επίσης, ειδικά στον ελληνικό χώρο, οι παρατηρούμενες μεταβολές αφορούν έναν αναπροσδιορισμό των διασυνδέσεων μεταξύ των αστικών και αγροτικών περιοχών, οι οποίες διαμορφώνουν τη διεργασία της «απογεωργοποίησης» και τη σύνθετη και ετερογενή «νέα αγροτικότητα».

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι στο μεταλλασσομένο αγροτικό τοπίο εμφανίζονται κοινωνικές συγκρούσεις, οι οποίες εκδηλώνονται κατά τρόπο μη ενιαίο και διαφορετικό τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο στην ελληνική ύπαιθρο σε ποικίλους τομείς, όπως (i) η διαδικασία συγκέντρωσης της αγροτικής γης, (ii) η έκταση και το μέγεθος της μη-γεωργικής απασχόλησης (λ.χ. η πολυαπασχόληση), (iii) η σταδιακή ενσωμάτωση των οικονομικών μεταναστών στην κοινωνία της υπαίθρου, (iv) η αλλαγή της ΚΑΠ και της εθνικής/τοπικής αγροτικής πολιτικής που συνδέεται με τη συμμετοχή των περιβαλλοντικών ΜΚΟ στον πυρήνα της διαδικασίας διαμόρφωσης της πολιτικής. Η ύπαιθρος, λοιπόν, σαφώς μεταβάλλεται και, καθώς αλλάζει, αλλάζουν και η ποιότητα, τα είδη των προβλημάτων και των διαμαχών που την χαρακτηρίζαν· αδυσώπητες εμφανίζονται οι νέες προκλήσεις.

Συγγραφέας του έβδομου κειμένου στο τρίτο μέρος του ανά χειράς Ανθολογίου είναι η Χριστίνα Καρακιουλάφη. Ο τίτλος του είναι «Καταναλωτικά πρότυπα και συμπεριφορά: Κοινωνικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα – όψεις της κοινωνίας της κατανάλωσης». Στο κείμενο αυτό η συγγραφέας καταβάλλει προσπάθεια να συγκεράσει την παρουσίαση ορισμένων, κυρίως κοινωνιολογικών, αναφορικά με τη κατανάλωση προσεγγίσεων με τη συζήτηση σχετικά με την κοινωνική πρακτική της κατανάλωσης στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτόν, εξετάζονται σχετικά οι απόψεις ορισμένων κλασικών της κοινωνιολογίας, όπως είναι οι Θ. Βέμπλεν, Μ. Βέμπερ, Γκ. Ζίμελ αλλά και ο Π. Μπουρντιέ, ώστε να αναδειχτεί η σημασία, συμβολική ή περισσότερο συμβατική-υλική που η κατανάλωση έχει γι' αυτούς. Επίσης, μελετώνται οι απόψεις σειράς νεότερων στοχαστών, όπως είναι οι Θ. Αντόρνο, Χ. Άρεντ, Ζ. Μπρωτιγιάρ και Ζ. Μπάουμαν. Οι τελευταίοι χαρακτηρίζονται από μια μάλλον ή ήττον επικριτική στάση απέναντι στην καταναλωτική κοινωνία και την κατανάλωση, την οποία, κατά περίπτωση, συνδέουν με ευρύτερες θεωρήσεις και προσεγγίσεις. Τέτοιες είναι, λ.χ., η κριτική της μαζικής κουλτούρας ή η κριτική της μετανεωτερικότητας. Η συγγραφέας ασχολείται επίσης με τη θέση του Τζ. Ρίτσερ για την Μακντολνταντοποίηση των σύγχρονων κοινωνιών – θέση που αποτελεί μια προσαρμογή στις σημερινές συνθήκες των απόψεων του Βέμπερ για τη διαδικασία του εξορθολογισμού, ειδικότερα των περιορισμών που εμφανίζει η εργαλειολογική ορθολογικότητα.

Στο τελευταίο μέρος του κειμένου της η Χ. Καρακιουλάφη θίγει, κατ' ανάγκη ελλειπτικά λόγω χωρικών περιορισμών, το ζήτημα της κατανάλωσης στην Ελλά-

δα. Η μαζική κατανάλωση προσελκύει μέχρι στιγμής το περιορισμένο ενδιαφέρον της ελληνικής κοινωνιολογίας, παρ' ότι η χώρα μας έχει περάσει στη μαζική και πολυδιάστατη κατανάλωση ή αλλιώς στην αποκαλούμενη καταναλωτική κοινωνία, τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1960. Η συγγραφέας θα διαπιστώσει ότι η κατανάλωση και στην Ελλάδα αποτελεί έκφραση της κοινωνικής ιεράρχησης και διαστρωμάτωσης και συνδέεται με τις κοινωνικές ανισότητες που υπάρχουν στην ελληνική κοινωνία. Πάντως, από το κείμενο αυτό προκύπτει αρκετά εύγλωττα ότι οι πολλαπλές όψεις της κατανάλωσης και οι διαμάχες που αυτή πυροδοτεί ή εκφράζει περιμένουν την ενασχόληση των ερευνητών στο χώρο αυτό.

Ο τόμος συμπληρώνεται από τρία ήδη δημοσιευμένα κείμενα, οι συγγραφείς των οποίων ευγενικά τα παραχώρησαν και τους οποίους από αυτή τη θέση ευχαριστώ θερμά. Το πρώτο είναι του Κωνσταντίνου Τσουκαλά με τίτλο «“Τζαμπατζήδες” στη χώρα των θαυμάτων: Περί Ελλήνων στην Ελλάδα», το δεύτερο της Ρόης Παναγιωτοπούλου και έχει τίτλο «“Ορθολογικές” ατομοκεντρικές πρακτικές στα πλαίσια ενός “ανορθολογικού” πολιτικού συστήματος», και το τρίτο του γράφοντος με τίτλο «Η προβληματική σχέση περιβαλλοντικής προστασίας και κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης: Η περίπτωση της βιοαιθανόλης». Περιλαμβάνονται εδώ επειδή θίγουν ή επεξεργάζονται ζητήματα τα οποία θεματολογικά μπορεί να θεωρηθούν κεντρικής ή περιφερειακής σημασίας σε σχέση με αυτά πραγματεύεται ο τόμος. Αλλά ανεξάρτητα από την κεντρικότητά τους, στα κείμενα αυτά οι συγγραφείς τους αναδεικνύουν άκρως ενδιαφέρουσες όψεις της ελληνικής ιδιοσυστασίας, η οποία μπορεί μονάχα να αναδειχθεί με βάση τη σύγκριση με τις ευρωπαϊκές και ευρύτερες πρακτικές και εξελίξεις, τις οποίες είμαστε αναγκασμένοι και το οφείλουμε στον εαυτό μας να τις παρακολουθούμε ενεργά.

## Βιβλιογραφικές αναφορές

**McLennan, Gr.** (2007), «Towards Postsecular Sociology?», *Sociology*, τόμ. 41, τεύχ. 5, σ. 857-870.

**Ritzer, G.** (2005), *Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption*, second edition, Thousand Oaks: Pine Forge Press.

---

## Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1.1: Πέντε θεωρητικές εκδοχές της «κοινωνίας πολιτών» κατά την Kaldor

Πίνακας 1.2: Βαθμός εμπιστοσύνης σε φορείς της κοινωνίας των πολιτών 2003-2004 στην ΕΕ (σε %)

Πίνακας 1.3: Βαθμός εμπιστοσύνης σε ΜΚΟ και φορείς της κοινωνίας των πολιτών απέναντι στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης (σε %)

Πίνακας 1.4: Συμμετοχή κρατών σε διεθνείς ΜΚΟ (2001)

Πίνακας 1.5: ΑΕΠ των ΜΚΟ σε σχέση με τις μεγαλύτερες παγκόσμιες οικονομίες (1999)

Πίνακας 1.6: Δείκτης απήχησης και κοινωνικής επιρροής ΜΚΟ (σε %)

Πίνακας 3.1: Κύριοι και δευτερεύοντες δείκτες

Πίνακας 7.1: Επίδραση κοινωνικοοικονομικού κύρους στην κατοχή διαρκών καταναλωτικών αγαθών

Πίνακας 7.2: Διαφορές στην κατοχή διαρκών καταναλωτικών αγαθών μεταξύ κατηγοριών με υψηλό και χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο



**ΜΕΡΟΣ Α΄**

**ΔΙΑΦΘΡΩΣΗ  
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ**

